

KATARZYNA ŁASKOWSKA

KIERUNKI ROZWOJU KRYMINOLOGII W ROSJI

Wiek XX był w Rosji okresem ogromnych zmian, zachodzących zarówno w polityce, gospodarce, jak i w społeczeństwie. Wywarły one wpływ również na stan i rozwój przestępczości, która w związku z tym na przestrzeni lat podlegała wielu przeobrażeniom ilościowym, jakościowym, strukturalnym i organizacyjnym. Wymagało to zatem ze strony państwa podejmowania skutecznych kroków zmierzających do przeciwdziałania temu zjawisku i jego zwalczania. Ukazało również naukowe znaczenie i konieczność rozwoju nauki kryminologii w tym kraju. Dzisiaj trudno sobie wyobrazić efektywne reagowanie na przestępczość bez wykorzystywania wiedzy uzyskanej z badań kryminologicznych.

Celem niniejszego opracowania jest ukazanie procesu kształtowania się kryminologii jako nauki w Rosji. Problematykę tę uznano za niezwykle ważną (ze względu na możliwości tej nauki w poznawaniu przestępczości w Rosji) i interesującą, zwłaszcza dla czytelnika spoza Rosji (ze względu na wpływ historii i polityki na rozwój kryminologii w tym kraju). Publikacja ta jest też wynikiem zainteresowań i badań kryminologicznych, prowadzonych przez autorkę, dotyczących wybranych problemów przestępczości (głównie zorganizowanej)¹ i prawa karnego w Rosji. Bez poznania warunków i kierunków rozwoju kryminologii trudno jest bowiem ustosunkować się do teorii, koncepcji i wyników badań naukowych prowadzonych w tym kraju.

Do analizy przyjęto dosyć rozległą cezurę czasową. Wskazano na początki rozwoju tej nauki sięgające XIX w., koncentrując się jednakże na wieku XX. Za najistotniejsze uznano osiągnięcia i kierunki badań współczesnej kryminologii.

1. ZARYS ROZWOJU KRYMINOLOGII W ROSJI DO 1990 R.

Rozwój kryminologii związany był ściśle z historią państwa rosyjskiego; determinowały go ważne wydarzenia i ich następstwa. To one właśnie pozwoliły wyodrębnić okresy użyteczne do niniejszych rozważań.

1.1. Rozwój kryminologii w okresie przed rewolucją październikową 1917 r.

Już wiele lat przed rewolucją październikową kryminologia pozostawała w polu zainteresowania naukowców. Jak podają współcześni kryminolodzy², w 1823 r. na

¹ K. Łaskowska, *Rosyjskojęzyczna przestępczość zorganizowana. Studium kryminologiczne*, „Temida 2”, Białystok 2006.

² W.N. Bułakow, S.F. Miljukow, S.A. Sidorow, L.I. Spiridonow (red.), *Kriminologija*, Sankt Petersburg 1995, s. 406.

posiedzeniu Rosyjskiej Akademii Nauk zostały zaprezentowane rezultaty pierwszych badań empirycznych z tej dziedziny nauki.

Od rozpoczęcia pierwszych badań przestępczości w Rosji podlegała ona analizie w ramach socjologicznej szkoły prawa karnego. Jej przedstawiciele³ traktowali przestępstwo nie tylko jako pojęcie z zakresu prawa, lecz także jako zjawisko społeczne. Stawiali bowiem przed sobą zadanie wszechstronnego poznania wzajemnych relacji między środowiskiem społecznym a przestępczością. Rozumieli, że poznanie przestępczości jako całości zależy od pełnego zgłębienia jej przyczyn, dlatego też szczególną uwagę zwracali na analizę wielu danych, świadczących o statystycznej zależności między różnymi cechami społecznymi i indywidualnymi przestępców z jednej strony, a faktami naruszenia prawa karnego z drugiej, stąd za najważniejszą metodę badań uznawali analizę statystyczną⁴. Twórcami kierunku socjologicznego w kryminologii stali się M.W. Duchowski i I.J. Fojnickij. Uważali oni, że statystyka pokazuje czynniki rozwoju przestępczości leżące nie tylko po stronie przestępcy (jednostki), lecz także w społeczeństwie. Twierdzili więc, że dokonania przestępstwa nie należy tłumaczyć wyłącznie wolną wolą człowieka, a kara nie powinna być jedynym środkiem zwalczania przestępczości. Ponadto podkreślali niezbędność poznawania i badania przyczyn przestępczości oraz rozwijania prawa karnego⁵.

Jednakże zdaniem części naukowców⁶ stanowiących tzw. lewe skrzydło socjologicznej szkoły prawa karnego należało poszukiwać nowych metod badania przestępczości. Zakładali oni, że tylko poprzez prowadzenie badań opartych na metodzie dialektycznej można w sposób właściwy opisać przestępczość. Twierdzili, że przestępczość prezentuje określony stan organizmu społecznego i dlatego w badaniach należy odkrywać związki i relacje między prawidłowościami występującymi w przestępczości i społeczno-ekonomiczną strukturą społeczeństwa. Dlatego M.N. Gernet pisał, że „przestępczość zawsze była odzwierciedleniem stanu, porządku i sposobu życia społeczeństwa”⁷.

Oprócz kierunku socjologicznego rozwijał się też nurt antropologiczny. Jednakże trzeba przyznać, że kierunek ten w rosyjskim prawie karnym nie cieszył się tak szerokim zainteresowaniem jak w krajach zachodnich. Znanym jego reprezentantem w Rosji był D.A. Dril. W swoich badaniach zwracał szczególną uwagę na indywidualne przyczyny (motywy) przestępczości. Jego zdaniem źródłem przestępczości były dwa czynniki: indywidualny (jednostkowy) i społeczny, przy czym drugi określa pierwszy⁸.

Współcześni kryminolodzy⁹ zauważają, że badania prowadzone w Rosji w analizowanym okresie miały poważny wpływ na praktykę państwowego systemu oddziaływania na przestępczość. Jako dowód podają przyjęcie w carskiej Rosji ustawy o zapobieganiu przestępczości z 1832 r., która była później trzykrotnie (1842, 1857, 1900) poprawiana.

³ Byli to: M.N. Gernet, P.I. Liublinskij, I.J. Fojnickij, H.M. Czarychow.

⁴ W.N. Kudriawcew, W.J. Eminow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2005, s. 59–60.

⁵ W.N. Burlakow, S.F. Miljukow, S.A. Sidorow, L.I. Spiridonow (red.), op. cit., s. 408.

⁶ Np. M.N. Gernet, M.M. Isajew, N.N. Poljanskij.

⁷ W.N. Kudriawcew, W.J. Eminow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2005, s. 61–62.

⁸ Ibidem, s. 62–63.

⁹ W.N. Burlakow, S.F. Miljukow, S.A. Sidorow, L.I. Spiridonow (red.), op. cit., s. 408–409.

1.2. Rozwój kryminologii w latach dwudziestych i trzydziestych XX w.

Pierwsze lata państwa radzieckiego przyniosły dalszy rozwój kryminologii, zwłaszcza w pierwszym dziesięcioleciu, dzięki funkcjonowaniu w systemie statystyki tzw. statystyki moralnej¹⁰ zawierającej jawne, choć tylko w pewnym zakresie, informacje o przestępstwach i przestępcach. Stała się ona bazą do badań empirycznych¹¹. Ponadto na potrzeby i w celu dalszych badań powstawały tzw. gabinety do badania przestępczości i przestępcy funkcjonujące w ramach ministerstw i różnych instytucji, zwłaszcza w dużych miastach Związku Radzieckiego. Pionierami w tym zakresie były: pietrogradzki gabinet kryminologiczny (1917 r.) i saratowski gabinet kryminologiczny (1922 r.)¹². W ocenie rosyjskich kryminologów¹³ w połowie lat dwudziestych zaczęła dominować tendencja centralizacji badań kryminologicznych i zwiększenia kontroli państwowej nad nimi. Jej przejawem było utworzenie w Związku Radzieckim w marcu 1925 r. przy Narodowym Komisariacie Spraw Wewnętrznych RSFSR Państwowego Instytutu do Badania Przestępczości i Przestępcy. Stał się on pierwszym w kraju centrum badania przestępczości, w którego strukturze funkcjonowały cztery sekcje: społeczno-ekonomiczna, penitencjarna, biopsychologiczna i kryminalistyczna. W okresie funkcjonowania instytutu jego pracownicy¹⁴ prowadzili kompleksowe badania przestępstw defraudacji i ich sprawców, zabójstw i zabójców, chuligaństwa i chuliganów itd.

Jak twierdzili rosyjscy kryminolodzy¹⁵, w analizowanym okresie badania prowadzono w różnych kierunkach; przestępczość badano pod kątem: socjologicznym, psychologicznym i klinicznym. Jednakże publikacja wyników badań była utrudniona, podlegały one bowiem analizie i ocenie profesora Uniwersytetu Piotrogradzkiego – A.A. Żizilenki. Jego zdaniem wyniki te nie mogły mieć zastosowania przy tworzeniu prawa regulującego zachowania przestępcze ze względu na niedostateczny poziom rozwoju ówczesnej nauki.

Jednakże w dziedzinie badania przyczyn przestępczości osiągnięto pewne sukcesy. Ustalono, że o ile wcześniej za przyczynę przestępczości uznawano swobodną wolę człowieka, o tyle obecnie w działalności człowieka zauważono występowanie zależności od wielu innych czynników. Wskazywano nie tylko na cechy indywidualne jednostki, lecz także na warunki środowiska społecznego, zaczęto podkreślać występowanie różnorodnych czynników. Jednak rozwojowi kryminologii zaszkodziła jej ideologizacja. W radzieckiej nauce centralne miejsce (pod naciskiem partyjnym) zajęło przekonanie o klasowym środowisku przestępczości. Było to zgodne z ideologią marksistowską zakładającą istnienie powiązań przestępczości z warunkami ekonomicznymi i walką klasową¹⁶.

W związku z tym kryminologia zaczęła coraz rzadziej zwracać uwagę na rzeczywiste przyczyny przestępczości i konkretne środki przeciwdziałania, a coraz częściej

¹⁰ W 1918 r. utworzono w tym celu specjalny wydział.

¹¹ W.N. Burlakow, S.F. Miljukow, S.A. Sidorow, L.I. Spiridonow (red.), op. cit., s. 409.

¹² Kolejne powstawały w Moskwie (1923), Rostowie nad Donem (1926), na Białorusi (1926), w Kijowie na Ukrainie (1924), na Zakaukaziu (1926).

¹³ W.N. Kudriawcew, W.J. Eminow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2002, s. 65–69.

¹⁴ Byli to głównie M.N. Gernet, A.A. Hercenzon, D.P. Godin, J.I. Tarnowski, A.S. Szapocznikow.

¹⁵ W.N. Burlakow, S.F. Miljukow, S.A. Sidorow, L.I. Spiridonow (red.), op. cit., s. 409–410.

¹⁶ Ibidem, s. 410–412.

zajmowała się „samochwalstwem, przeciwstawianiem siebie nauce burżuazyjnej, przedstawianiem faktów świadczących o niewielkim udziale przestępczości w życiu społecznym”. Proces ten, nazywany polityzacją radzieckiej kryminologii, doprowadził do zniszczenia pluralizmu w badaniach i spowodował praktyczne zaprzestanie badań naukowych¹⁷.

Uzasadniano, że badania, zwłaszcza dotyczące przyczyn przestępczości, nie są potrzebne, gdyż wiadomo było, iż w ZSRR leżą one „w przeżytkach przeszłości tkwiących w świadomości ludzi i otoczeniu kapitalistycznym”. W okresie kultu jednostki panowało zatem błędne przekonanie, że w socjalistycznym społeczeństwie nie występują socjalne przyczyny przestępczości, i dlatego badanie tego problemu uznawano za bezprzedmiotowe, a nawet za „zbyteczne i szkodliwe”¹⁸.

Sytuacja taka była konsekwencją narastania w ZSRR totalitaryzmu. Wówczas to władza kraju ze Stalinem na czele dążyła do ograniczania jawności życia społecznego. Nie poradziwszy sobie z rozwiązaniem problemów gospodarczych i społecznych, zaczęto bowiem podejmować działania przeciwko własnym obywatelom. Zadbano przede wszystkim o to, by nikt nie zajmował się analizą przestępczej działalności rządzących. Mimo to, jak podkreślają rosyjscy naukowcy, w ciągu dziesięciu lat (do zlikwidowania instytutu) kryminologia miała pewne osiągnięcia¹⁹. Jednakże z powodów ideologicznych w 1931 r. zarówno instytut ten, jak i wydział zajmujący się „statystyką moralną” zostały zlikwidowane. W związku z tym na długi czas (od 1930 r. do końca lat pięćdziesiątych) zaprzestano badań kryminologicznych²⁰, a wielu naukowców represjonowano.

1.3. Rozwój kryminologii w latach 1960–1989

Odrodzenie kryminologii (lub jej drugi etap rozwoju) nastąpiło w latach sześćdziesiątych po okresie krytyki kultu jednostki Stalina w 1956 r. Powrót rzetelnych badań był bardzo trudny, głównie, jak podkreślają rosyjscy kryminolodzy²¹, ze względu na „kręte wiraże” w rozwoju radzieckiego społeczeństwa. W nauce dominowało bowiem upartyjnienie i ideologizowanie wyników badań kryminologicznych. Obligatoryjne stało się odwoływanie w badaniach do marksizmu-leninizmu jako podstawy pojmowania przestępczości, jej przyczyn i sposobów likwidacji. Wskazywano na różnorodność istnienia przyczyn w krajach kapitalistycznych i socjalistycznych. Należy jasno powiedzieć, że warunki prowadzenia badań i ich publikowania w ZSRR były bardzo złożone, gdyż bez ideologizowania nie było możliwości uczestnictwa w badaniach. Dlatego też rezultaty badań „okraszano hasłami ideologicznymi”.

¹⁷ Ibidem, s. 412.

¹⁸ W.N. Kudriawcew, W.J. Eminow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2002, s. 70.

¹⁹ W.N. Burlakow, S.F. Miljukow, S.A. Sidorow, L.I. Spiridonow (red.), op. cit., s. 409.

²⁰ W.N. Kudriawcew, W.J. Eminow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2002, s. 70.

²¹ W.N. Burlakow, S.F. Miljukow, S.A. Sidorow, L.I. Spiridonow (red.), op. cit., s. 412–414.

Od początku lat sześćdziesiątych prowadzone badania dotyczyły zjawiska przestępczości²², jej przyczyn²³, sprawcy przestępstwa²⁴ i zapobiegania przestępczości²⁵. W publikowanych wynikach badań naukowcy²⁶ reprezentowali Durkheimowskie podejście do przestępczości jako funkcji społeczeństwa, traktując ją jako system wzajemnie oddziałujących elementów²⁷.

W 1963 r. w kraju utworzono Wszechzwiązkowy Instytut do Badań Przyczyn Przystępczości i Opracowania Sposobów Przeciwdziałania Przystępczości (którego nazwę zmieniono później na Wszechzwiązkowy Naukowo-Badawczy Instytut Problemów Poprawy Praworządności i Porządku Prawnego), który stał się organizacyjną bazą badań. W tym czasie aktywnie rozwijały się też uczelnie, na których od 1964 r. zaczęto wykładać kryminologię. W 1966 r. ukazał się pierwszy podręcznik do kryminologii przygotowany przez wspomniany już Instytut Wszechzwiązkowy²⁸. Od tego roku radzieccy naukowcy zrezygnowali z systematyzacji przestępstw przewidzianych w prawie karnym, przyjmując kryminologiczne kryteria kryminalizacji²⁹.

Do 1986 r. kryminologia rozwijała się w warunkach braku jawności życia społecznego, co powodowało problemy z uzyskiwaniem informacji o stanie przestępczości, a jednak w tym okresie mogła poszczycić się osiągnięciami. Do lat osiemdziesiątych w wyniku przeprowadzonych badań sformułowano wiele teorii kryminologicznych dotyczących przestępczości nieletnich, przestępczości z użyciem przemocy, przestępczości gospodarczej, przestępczości kobiet, prognozowania przestępczości i planowania walki z nią³⁰. W okresie tym kryminologia jako samodzielna nauka w coraz większym stopniu stawała się bazą do opracowywania założeń polityki karnej, tworzenia ustawodawstwa i praktyki zwalczania przestępczości³¹.

²² Jako najważniejsze publikacje z tego zakresu w literaturze kryminologicznej (powoływanej w niniejszym opracowaniu) wymieniano np.: A.B. Sacharow, *O licznosci przestupnika i przicinach przestupnosti w SSSR*, Moskwa 1961; A.A. Hercenzon, *Wwiedienije w sowietskujju kriminologiju*, Moskwa 1965; N.F. Kuzniecowa, *Priestuplenije i priestupnost'*, Moskwa 1969; I.I. Karpiec, *Problema priestupnosti*, Moskwa 1969.

²³ Jako najważniejsze publikacje z tego zakresu w literaturze kryminologicznej (powoływanej w niniejszym opracowaniu) wymieniano np.: W.N. Kudriawcew, *Pricznost' w kriminologiji*, Moskwa 1968; idem, *Pricziny prawonaruzszenij*, Moskwa 1976; A.M. Jakowlew, *Priestupnost' i socjalnaja psichologija*, Moskwa 1971.

²⁴ Jako najważniejsze publikacje z tego zakresu w literaturze kryminologicznej (powoływanej w niniejszym opracowaniu) wymieniano np.: N.S. Lejkina, *Licznost' priestupnika i ugolownaja otstwiennost'*, Leningrad 1968; I.S. Noj, *Mietodologiczieskije problemy sowietskoj kriminologiji*, Saratow 1975; N.A. Struczkow, *Problema licznosti priestupnika*, Leningrad 1983.

²⁵ Jako najważniejsze publikacje z tego zakresu w literaturze kryminologicznej (powoływanej w niniejszym opracowaniu) wymieniano np.: W.K. Zwirbul, W.W. Kłoczow, G.M. Mińkowskij, *Tieoreticzeskije osnovy prieduprieżdzenija priestupnosti*, Moskwa 1977; J.D. Błuszwstejn, M.I. Zirin, W.W. Romanow, *Proflaktika priestuplenij*, Mińsk 1986; W.N. Burlakow, W.W. Oriechow, *Indiuidualnoje prieduprieżdzenije priestuplenij: woprosy, tieorii i praktiki*, Leningrad 1988.

²⁶ Np. N.F. Kuzniecowa, I.I. Karpiec, J.I. Gilinskij, W.W. Oriechow.

²⁷ W.N. Burlakow, S.F. Miljukow, S.A. Sidorow, L.I. Spiridonow (red.), op. cit., s. 412.

²⁸ W.N. Kudriawcew, W.J. Eminow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2005, s. 71.

²⁹ N.F. Kuzniecowa, W.W. Łuniejew (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2004, s. 12.

³⁰ W.N. Burlakow, S.F. Miljukow, S.A. Sidorow, L.I. Spiridonow (red.), op. cit., s. 414–416.

³¹ W.N. Kudriawcew, W.J. Eminow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2005, s. 71.

2. STAN BADAŃ KRYMINOLOGICZNYCH W ROSJI W LATACH 1990–2007

Od początku lat dziewięćdziesiątych w rosyjskiej literaturze kryminologicznej wielokrotnie oceniano rezultaty badań prowadzonych do tego okresu. Często deprecjonowano je i uznawano za „niewiarygodne lub nawet sfałszowane, będące przejawem kajania się przedstawicieli radzieckiej kryminologii” przed władzą³². Jednakże w okresie tym przed kryminologią stanęły też nowe zadania, związane z upadkiem gospodarki planowej, poważnym osłabieniem władzy, organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości oraz wzrostem przestępczości (a zwłaszcza niektórych jej szczególnie niebezpiecznych przejawów, np. zorganizowanej i korupcyjnej). Taka sytuacja stała się asumptem do prowadzenia wzmoczonych badań kryminologicznych.

Na początku rozważań dotyczących aktualnego stanu badań kryminologicznych w Rosji należało określić zakres współczesnego pojęcia kryminologii. W związku z tym analizie poddano wiele definicji tej nauki stworzonych w Rosji. Za najlepszą, tj. traktującą w sposób całościowy, oddającą istotę i zakres kryminologii w Rosji, uznano definicję stworzoną przez W.N. Kudriawcewa i W.J. Eminowa, zgodnie z którą „kryminologia jest nauką o przestępczości, o przyczynach i czynnikach jej sprzyjających, o przestępcy, a także o metodach kontroli przestępczości (w tym pojęciach zwalczania i przeciwdziałania)”³³. W Rosji kryminologię dzieli się na dwie części (uwzględniające kilka głównych bloków problemowych, stanowiących ich przedmiot): część ogólną i szczególną. W części ogólnej kryminologii przedmiotem badań są: przestępczość, jej przyczyny, sprawca przestępstwa, zwalczanie przestępczości. Zostaną one krótko scharakteryzowane.

Współcześnie kryminologia traktuje przestępczość w sposób kompleksowy³⁴:

- jako zjawisko społeczne, którego rozwój uwarunkowany jest nie tylko biologicznym rozwojem człowieka, lecz także wpływem środowiska i zakresu relacji międzyludzkich³⁵,
- jako zjawisko prawne, czyli uregulowane w przepisach prawnych³⁶,
- jako zjawisko zmienne w czasie, ulegające przemianom wraz z przeobrażeniami społecznymi, ideologicznymi, politycznymi, organizacyjnymi, naukowo-technicznymi oraz gospodarczymi występującymi w danym kraju, zmieniającymi się pod względem ilościowym i jakościowym³⁷,
- jako zjawisko negatywne, powodujące szkody społeczeństwu, gospodarce, porządkowi publicznemu, bezpieczeństwu, władzy państwowej itd.³⁸,
- jako zjawisko masowe, w którym uczestniczy pewna część społeczeństwa.

³² Utarło się, że termin „radziecka kryminologia” charakteryzuje stan i rozwój nauki od lat dwudziestych do osiemdziesiątych XX w. Takie sformułowanie można też spotkać w literaturze zagranicznej. W związku z tym dla ukazania nowego etapu w rozwoju kryminologii obecnie ukształtowało się określenie „narodowa, ojczysta kryminologia”. Zob. N.F. Kuzniecowa, W.W. Łuniejew (red.), op. cit., s. 45.

³³ W.N. Kudriawcew, W.J. Eminow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2005, s. 16.

³⁴ O.N. Jaroszenko, *Kriminologiczieskaja charakteristika poniatia „priestupnost”*, w: A.I. Dołgowa, W.W. Astanin, O.A. Jewłanowa, O.S. Ilin, J.D. Szelkownikowa, J.M. Juckowa (red.), *Problemy priestupnosti: tradicjonnyje i nietradicjonnyje podchody*, Moskwa 2003, s. 11–14; A.I. Dołgowa (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2005, s. 35–36.

³⁵ A.I. Dołgowa (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2000, s. 103–109.

³⁶ N.F. Kuzniecowa (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2006, s. 48.

³⁷ W.N. Kudriawcew, W.J. Eminow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 1997, s. 22.

³⁸ J.I. Gilinskij, *Poniatie priestupnosti w sowriemiennoj kriminologii*, w: idem, *Diewiantnost’, priestupnost’, socjalnyj kontrol. Izbrannyje statii*, Sankt Petersburg 2004, s. 156.

Oprócz przestępczości kryminologia bada też zjawiska patologiczne (np. alkoholizm, narkomanie, prostytucję itd.), często wykazujące z nią poważne związki. Ważny przedmiot badań w kryminologii stanowią przyczyny przestępczości. Rozpatruje się je na kilku poziomach:

- jako ogólne przyczyny przestępczości jako całości,
- jako przyczyny poszczególnych kategorii przestępstw,
- jako przyczyny popełniania konkretnych przestępstw.

Niezależnie od poziomu analiz kryminologia bada charakter przyczyn, ukazuje ich mechanizmy i związki z innymi zjawiskami społecznymi oraz procesami. Pozwala to na ujawnienie zależności tych zjawisk od różnych sfer: społecznej, ekonomicznej, politycznej, demograficznej, ideologicznej, kulturowej, narodowościowej i innych³⁹. Jak uważa J.I. Gilinskij, badanie przyczyn jest jednym z najważniejszych zadań kryminologii. Podkreśla on, że przecież cały dorobek tej nauki związany jest z poszukiwaniem przyczyn i czynników przestępczości. Ustalenie przyczyn pozwala opracowywać programy przeciwdziałania i zwalczania przestępczości⁴⁰.

Z kolei przestępca podlega analizie w rosyjskiej kryminologii⁴¹ głównie poprzez pryzmat jego cech demograficznych i społecznych. Dąży się do ukazania jego portretu na tle społeczeństwa i zmian zachodzących w tym zakresie.

Kontrola przestępczości w świetle kryminologii⁴² jest procesem zmierzającym do wypracowania koncepcji podejścia do przestępców, przestępczości i jej przyczyn. Obejmuje też prognozowanie i planowanie przedsięwzięć zmierzających do jej przeciwdziałania i zwalczania.

W części szczególnej kryminologii przedmiotem badań są natomiast poszczególne kategorie przestępczości (np. nieletnich, zorganizowana, gospodarcza) i konkretne przestępstwa (zabójstwa, zgwałcenia). Na podstawie tych badań tworzy się teorie kryminologiczne opisujące i wyjaśniające rozwój przestępstw i przestępczości⁴³.

Przedmiot kryminologii kształtuje jej cele i zadania. Rosyjscy kryminolodzy⁴⁴ cele te określają jako teoretyczne, praktyczne i perspektywiczne. Ich zdaniem cele teoretyczne polegają na poznawaniu sposobów zapobiegania przestępczości i wypracowywaniu na tej podstawie teorii naukowych, formułowaniu hipotez, określaniu zadań tej nauki. Cele praktyczne wyrażają się w wypracowaniu rekomendacji naukowych⁴⁵ i konstruktywnych rozwiązań zmierzających do podniesienia efektywności zwalczania przestępczości. Cele perspektywiczne realizowane są przez tworzenie różnorodnego i sprawnego systemu zapobiegania przestępczości, pozwalającego w każdym czasie efektywnie neutralizować czynniki kryminogenne.

³⁹ A.I. Dołgowa (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2007, s. 22.

⁴⁰ J.I. Gilinskij, *Objasnienije priestupnosti*, w: idem, *Diewiantnost'...*, op. cit., s. 241.

⁴¹ W.N. Kudriawcew, W.J. Eminow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2005, s. 150–155; G.A. Awaniewow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2006, s. 261 i n.

⁴² A.I. Dołgowa (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2007, s. 22 i 435.

⁴³ W.N. Burlakow, S.F. Miljukow, S.A. Sidorow, L.I. Spiridonow (red.), op. cit., s. 10–12; P.A. Pak, I.G. Licholat, S.A. Suszczienko, *Kriminologija w woprosach i otwietach*, Rostów nad Donem 2000, s. 12.; S.M. Inszakow, *Kriminologija*, Moskwa 2001, s. 20 i n.

⁴⁴ W.D. Małkow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2004, s. 9–10.

⁴⁵ W Rosji przedstawiciele tej nauki odgrywają dużą rolę podczas tworzenia ekspertyz kryminologicznych niezbędnych w procesie legislacyjnym.

Zadania kryminologii określone są przez cele zwalczania przestępczości na określonym etapie rozwoju państwa. Wobec tego, w ocenie przedstawicieli nauki⁴⁶, zadania te polegają na:

- uzyskiwaniu obiektywnych i wiarygodnych informacji o przestępczości, jej stanie, poziomie, dynamice, strukturze zarówno w przeszłości, jak i obecnie,
- kryminologicznym badaniu poszczególnych rodzajów przestępstw w celu odpowiedniego zróżnicowania metod ich zwalczania,
- ujawnianiu i naukowym zbadaniu przyczyn i warunków sprzyjających rozwojowi przestępczości i wypracowaniu rekomendacji w tym zakresie,
- poznawaniu osoby przestępcy i mechanizmu popełnienia przez niego przestępstwa, klasyfikacji różnych typów przestępstw i przestępców,
- określeniu głównych kierunków przeciwdziałania przestępczości i środków służących do jej zwalczania.

Można się w tym miejscu zastanawiać, czy kryminologia jest nauką bardziej teoretyczną, czy praktyczną. Bezspornie jej teoretyczny charakter przejawia się w tworzeniu idei, określeniu podejścia badawczego, opracowywaniu koncepcji wyjaśniających mechanizmy przestępczości itd. Teoretyczna część kryminologii tworzy zatem fundament naukowy, na którym budowane są rekomendacje praktyczne. Z kolei praktyczny charakter kryminologii daje konkretnym instytucjom i organom prowadzącym kontrolę nad przestępczością możliwość tworzenia stosownych środków zapobiegania i zwalczania przestępczości⁴⁷.

Współcześnie kryminologia w Rosji rozwija się w różnych kierunkach: antropologicznym, socjologicznym, biologicznym i psychologicznym. W ramach istniejących instytutów, centrów naukowo-badawczych, prowadzonych seminariów, „okrągłych stołów” i konferencji wiele uwagi w badaniach poświęcono kryminologii jako nauce⁴⁸, przestępczości jako zjawisku⁴⁹, przyczynom przestępczości⁵⁰ i kontroli nad nią⁵¹.

⁴⁶ W.D. Małkow (red.), op. cit., s. 11; N.F. Kuzniecowa, W.W. Łuniejew (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2004, s. 12–13.

⁴⁷ W.N. Burlakow, S.F. Miljukow, S.A. Sidorow, L.I. Spiridonow (red.), op. cit., s. 6–7.

⁴⁸ Jako najważniejsze publikacje z tego zakresu w literaturze kryminologicznej (powoływanej w niniejszym opracowaniu) wymieniano np.: D.A. Szestakow, *Siemiejnaja kriminologija*, Sankt Petersburg 1996; O.W. Starkow, *Kriminopologija*, Moskwa 1997; S.M. Inszakow, *Zarubieznaja kriminologija*, Moskwa 1997; W.N. Burlakow, W.N. Salnikow, *Kriminologija – XX wiek*, Sankt Petersburg 2000; W.N. Kudriawcew, W.J. Eminow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2002 i 2005; A.I. Dołgowa (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2000 i 2005.

⁴⁹ Jako najważniejsze publikacje z tego zakresu w literaturze kryminologicznej (powoływanej w niniejszym opracowaniu) wymieniano np.: I.I. Karpiec, *Priestupnost' iluzji i realnost'*, Moskwa 1992; A.A. Kontiew, *Priestupnost' w Rossiji i jejo sostojanije*, Niżnij Nowgorod 1993; W.S. Owczinskij, W.J. Eminow, N.P. Jabłokow (red.), *Osnovy borby s organizowannoj priestupnostju*, Moskwa 1996; W.W. Łuniejew, *Priestupnost' XX wieka. Mirawyje regionalnyje i rossyjskije tiendencji*, Moskwa 1997 i 1999.

⁵⁰ Jako najważniejsze publikacje z tego zakresu w literaturze kryminologicznej (powoływanej w niniejszym opracowaniu) wymieniano np.: W.N. Kudriawcew, *Genezis priestuplenija. Opyt kriminologičieskowo modelirowanija*, Moskwa 1998; W.N. Kudriawcew, *Nrawy pieriechodnowo obszcziestwa*, Moskwa 2000; J.I. Gilinskij, *Diewiantnoje powiedienije i socjalnyj kontrol w usłowjach krizisa rossijskowo obszcziestwa*, Sankt Petersburg 1995.

⁵¹ Jako najważniejsze publikacje z tego zakresu w literaturze kryminologicznej (powoływanej w niniejszym opracowaniu) wymieniano np.: J.I. Gilinskij (red.), *Socjalnyj kontrol nad diewiantnostju sowriemiennoj Rossiji*, Sankt Petersburg 1998; idem, *Kriminologija*, Sankt Petersburg 2002; W.N. Kudriawcew, *Strategija borby s priestupnostju*, Moskwa 2003.

Badane były relacje między procesami społeczno-gospodarczymi a przestępczością, opracowywano metodykę prognozowania i programowania walki z nią, analizowano geograficzne rozmieszczenie przestępczości i czynniki jej dyferencjacji. Szczególne miejsce zajmowały też badania statystyki kryminalnej stanowiące nadal jedną z najważniejszych metod badawczych⁵². Warto podkreślić, że szczególnie w ostatnich latach nastąpił intensywny rozwój badań socjologiczno-psychologicznych⁵³ w kryminologii ukierunkowanych na zgłębienie cech osób popełniających przestępstwa, przyczyny przestępczości i mechanizmy jej zapobiegania na poziomie indywidualnym.

Rozwojowi kryminologii w Rosji sprzyjała dobra organizacja bazy do prowadzenia badań naukowych w postaci wielu instytucji, np. Instytutu Państwa i Prawa Rosyjskiej Akademii Nauk, Naukowego Instytutu Badawczego Prokuratury Generalnej Federacji Rosyjskiej, Akademii Zarządzania Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Federacji Rosyjskiej, rosyjskiej filii Transparency International, fundacji Indem. Szczególnie dużo różnorodnych badań prowadziło Moskiewskie Centrum Badawcze Problemów Przestępczości Zorganizowanej i Korupcji (pod kierunkiem prof. W.W. Łuniejewa), a także wiele podobnych centrów w Sankt Petersburgu, Saratowie, Irkucku i Władywostoku.

3. PERSPEKTYWY ROZWOJU KRYMINOLOGII W ROSJI

Od początku lat dziewięćdziesiątych w Rosji przed kryminologią stanęły nowe wyzwania. By im sprostać, w przyszłości trzeba będzie spełnić kilka warunków: odejść od upolityczniania badania przestępczości, stosować bardziej różnorodne metody badawcze, a uzyskane wyniki badań w sposób właściwy wykorzystywać w praktyce. Spełnienie warunku pierwszego będzie miało ogromne znaczenie praktyczne. Już dziś, jak twierdzą rosyjscy kryminolodzy⁵⁴, nauka ta systematycznie wyzwala się z oków kryminologii radzieckiej, która opierała swe badania na teorii marksistowsko-leninowskiej, na klasowym podejściu do wyjaśnienia przyczyn i tworzenia stosownych sposobów jej zwalczania, i która stale przeciwstawiała się kryminologii zachodniej. Współcześnie dąży się do samodzielnego, niezabarwionego politycznie i ideologicznie badania przestępczości. Jednakże trudno oprzeć się wrażeniu, że nadal pojawiają się zakusy polityków i decydentów zmierzających do „właściwego” interpretowania wyników badań. Kroki takie podejmowane są w różnych celach: by zastraszyć społeczeństwo (źródła wysokiego poziomu przestępczości leżą po stronie społeczeństwa, a nie władzy) lub pochwalić władzę (niewielka przestępczość jest wynikiem dobrych rządów).

Należy przy tym jednakże pamiętać, że kryminologia jako nauka humanistyczna jest ściśle związana z procesami historycznymi zachodzącymi w życiu społeczeństwa. W związku z tym tworzy ona nowe i posiada już tradycje naukowe, o których nie należy zapominać i których nie powinno się lekceważyć. I chociaż radziecka kry-

⁵² N.F. Kuzniecowa, W.W. Łuniejew (red.), op. cit., s. 47–50; B.N. Burlakow, N.M. Kropacziow (red.), *Kriminologija*, Sankt Petersburg 2002, s. 38.

⁵³ Przykładem jest działalność Centrum Badań nad Dewiacjami (*Deviantology*) Instytutu Socjologii Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu kierowanego przez prof. J.I. Gilinskiego. Prowadzi on badania nad przestępczością i patologiami społecznymi.

⁵⁴ W.N. Burlakow, S.F. Miljukow, S.A. Sidorow, L.I. Spiridonow (red.), op. cit., s. 14–15.

minologia, jak uważa G.A. Awaniesow⁵⁵, określana była jako nietradycyjna, a nawet antytradycyjna, gdyż porzuciła zdobycze wielu uczonych na rzecz tworzenia zideologizowanej nauki, to w dalszym rozwoju trzeba umiejętnie wykorzystywać wiedzę i jej tradycje.

Warto wskazać też na potrzebę rzetelnego badania współczesnej przestępczości różnorodnymi metodami, uwzględniającymi najnowocześniejsze, często wyrafinowane sposoby popełniania przestępstw. Należy zatem badać przestępczość zarówno metodami tradycyjnymi, jak i nietradycyjnymi. Trzeba wykorzystywać możliwości łączenia badań tradycyjnych (np. kryminologicznych problemów alkoholizmu, narkomanii) z zastosowaniem nietradycyjnych metod (np. eksperyment) oraz nietradycyjnych tematów (np. działalność współczesnych killerów, tzw. zabójców na zlecenie) z tradycyjną analizą dokumentów (gdyż badani pozostają zazwyczaj poza zasięgiem organów ścigania) itd.⁵⁶ Badań nie należy opierać wyłącznie na analizie danych statystycznych, których wiarygodność w Rosji pozostawia wiele do życzenia⁵⁷. Warto przy tym jednak zaznaczyć korzystne zmiany w sferze publikacji danych statystycznych, które w różnych okresach ze względów ideologicznych były utajnione, uniemożliwiały więc poznanie faktycznego stanu przestępczości. Bardzo ważnym krokiem było w ostatnich latach zdjęcie klauzuli tajności z tych danych, choć trzeba przyznać, że nieraz informacje te (np. w sferze przestępczości zorganizowanej) są nadal niepełne i fragmentaryczne. Kryminologia pozostanie zatem dalej bezsilna bez pełnej i prawdziwej informacji o przestępstwach, przestępcach i rozmiarach szkód powodowanych przez przestępczość⁵⁸. Należy pamiętać, by wyniki uzyskane jedną metodą weryfikować innymi.

Współcześnie należy dostrzec bardzo ważną rolę kryminologii, która pozwala zdobyć niezbędną wiedzę w zakresie analizy informacji o przestępczości i uczy oceniać pod tym względem sytuację na określonym terytorium w określonym czasie. Poprzez prowadzenie badań empirycznych pozwala stworzyć strategię przeciwdziałania przestępczości i prognozowania jej rozwoju⁵⁹. Dlatego kryminologia nie może zapominać o praktyce. Wypracowywane przez nią teorie, metody, sposoby powinny być przydatne i wykorzystywane w pracy organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Obecnie od kryminologów wymaga się, by wysnuwane przez nich wnioski miały charakter nie tylko teoretyczny, ale przede wszystkim praktyczny. Jeśli wyniki badań nie mogą zostać wykorzystane, gdyż nie wnoszą niczego nowego do praktyki, to nie można ich uznać za efektywne, choćby były nader interesujące. Dlatego badań nie powinno się rozpatrywać jako celu samego w sobie, tylko jako środek do rozwiązania zadań, zarówno teoretycznych, jak i praktycznych⁶⁰.

Ważniejszym zadaniem, które w przyszłości powinna realizować kryminologia, jest dążenie do stabilizacji poziomu przestępczości, zmniejszenie tempa jej wzro-

⁵⁵ G.A. Awaniesow (red.), op. cit., s. 86 i 88.

⁵⁶ Ibidem, s. 88–89.

⁵⁷ B.J. Gawriłow, *Sposobna li rossijskaja statistika o priestupnosti stat' realnoj?*, *Gosudarstwo i Prawo* 2001, nr 1, s. 47–62; idem, *O realnosti rossijskoj uogolnoej statistiki*, *Zakonnost'* 1999, nr 6, s. 27–32.

⁵⁸ W.N. Burlakow, S.F. Miljukow, S.A. Sidorow, L.I. Spiridonow (red.), op. cit., s. 16.

⁵⁹ N.K. Potockij, *Sbornik metodologiczieskich matierialow po kursu „Kriminologija”*, Moskwa 2006, s. 3.

⁶⁰ G.A. Awaniesow (red.), op. cit., s. 98.

stu. Dlatego, patrząc perspektywicznie, nauka ta powinna nadal realizować zadania poznawcze i prognostyczne. Powinna też ukazywać rolę społeczeństwa w zapobieganiu i zwalczaniu przestępczości, uwrażliwiać na potrzebę jego lepszej współpracy z przedstawicielami organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, lepiej wykorzystywać zdobycze kryminologii w innych państwach. Badacze powinni też w większym stopniu współpracować z kryminologami z innych państw i aktywniej uczestniczyć w konferencjach międzynarodowych. Kryminologia rosyjska nie powinna wstydzić się i ukrywać swoich statystyk, nie może ograniczać się tylko do rozwiązań swego kraju.

Jak ukazano w powyższych rozważaniach, zmiany polityczno-społeczno-gospodarcze zachodzące w Rosji nie pozostały bez wpływu na rozwój kryminologii. Nauka ta przeszła w tym kraju długą drogę od socjologicznej szkoły prawa karnego do samodzielnej nauki. Słusznie od początku traktowała ona przestępstwo w sposób całościowy, zwracała uwagę na potrzeby analizy różnorodnych czynników warunkujących powstanie przestępczości. Oczywiście nie należy kwestionować antropologicznych ustaleń w tym zakresie, gdyż one również miały wpływ na poszerzenie wiedzy o przestępstwie. Niestety, kryminologii w Rosji, podobnie jak wielu innych nauk, dotyczyły problemy polityzacji i ideologizacji prowadzonych badań, co znacznie zaszkodziło rozwojowi nauki. Należy przestrzec współczesnych kryminologów, by nie popełniali błędów przeszłości i nie mitologizowali przestępczości, podpierając się aktualnie głoszoną ideologią. Trzeba przyznać, że rosyjscy kryminolodzy są bardzo aktywni. Prowadzą mnóstwo badań, których wynikiem jest wiele interesujących i wartościowych publikacji. Dają one możliwość różnorodnego, szerokiego spojrzenia na przestępczość. Zapału badawczego inni kryminolodzy mogą rosyjskim naukowcom tylko pozazdrościć.

Podsumowując, należy stwierdzić, że przyszłość kryminologii w Rosji nie jest zagrożona. Z pewnością przedmiot badań, czyli przestępczość oraz patologie, będzie obecny w życiu społecznym i będzie się dynamicznie zmieniać, zatem potrzeba badań nadal pozostanie. Ważne jest tylko, by ich wyniki były miarodajne, wiarygodne i przydatne w praktyce przeciwdziałania oraz zwalczania zjawisk przestępczych i patologicznych.